

ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ НЯКОИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ИСТОРИЧЕСКАТА НИ БЕЛЕТРИСТИКА

Елка Константинова

Качествени и количествени изменения претърпя нашата историческа белетристика след народната победа на 9-ти септември 1944 г. Тя се превърна във водещ жанр в съвременната ни литература и се издигна до непознати дотогава върхове. Следвайки здравите реалистични традиции, прокарани от такива майстори на художественото слово, като Иван Вазов, Захари Стоянов и Стоян Загорчинов, съвременните автори на исторически творби преценяват и осмислят миналото чрез съвременните си разбирания, търсят в него сходство с нашето време, воюват за пълното възтържествуване на социалистическите идеали. Богати и плодотворни резултати даде разработването на историческата тема през целия двадесет и пет годишен отрязък от време и за това, разбира се, съществуват дълбоки обективно-исторически и естетико-литературни причини. Новото време наложи необходимостта от нова, марксистическа преоценка на историческото минало, особено на близките революционни събития. Така се родиха едни от най-значителните произведения на съвременната ни литература: историческата четирилогия на Димитър Талев, „Обикновени хора“ на Георги Караславов, „Иван Кондарев“ на Емиллиян Станев. . . все крупни, широко разгънати отражения на живота, които обобщават панорамата на дадена историческа епоха, възвеждат в нейните закономерности, проследяват тенденциите на общественото развитие чрез развитието на ярки индивидуални човешки съдби и дълбоко драматични жизнени ситуации, разрешават съвременни идейно-възпитателни и литературно-естетически задачи. В тази именно област на белетристиката ни са най-очевидни и художествените постижения, осъществени благодарение на неограничените възможности, които методът на социалистическия реализъм предоставя на съвременните творци. Те притежават най-сигурния компас за проникване в тъмните дебри на миналото, за вникване в скрития смисъл на историческите събития: една стройна и жизнена философска система, която организира и осмисля художествения материал, одухотворява го с дълбока съвременна мисловност. В никое друго време българските автори на исторически творби не са стояли толкова близко до задачите на днешния ден, до духовните потребности на съвременния човек. В никой друг период от развитието на българската художествена проза не са се създавали толкова много и толкова значителни произведения на историческа тематика. Трудно е да се очертаят дори най-бегло индивидуалните особености на плеядата исторически съвременни автори, да се разкрие своеобразието на техните почерци, на оригиналната трактовка на историческите събития и герои — толкова богато е многообразието им. Но в цялото

това многообразие на стилове и жанрове, на начини на художествен подход към явленията на действителността има нещо общо, което отличава съвременната ни историческа белетристика — това е патосът на нашето героично, бурно съвремие, духът на нашето време.

Най-талантливите представители на социалистическия реализъм в историческата ни художествена проза постигат нещо по-значително от обикновеното художествено възкресяване на една минала епоха, от пресъздаването на една колоритна историческа атмосфера — те претворяват миналото, пречупват го през емоционалното и философското съдържание на своя богат съвременен свят, през собствената си логика — логиката на зрелия мислител, на съвременния интелектуалец. Марксистското историческо мислене им помага да прозрат в дълбокия смисъл на процесите в човешкото обществено и духовно развитие и да извлекат от тях актуални и поучителни за нашето време проблеми, да преживеят участва на своите „исторически“ герои като общочовешка и като своя собствена, лично изстрадана участ. Особено показателни в това отношение са най-значителните произведения на историческа тематика, които се създадоха през последните години. Между тях изпъква със своята самобитност и с оригиналния си стил романът на Генчо Стоев „Цената на златото“. Образец на съвременна художествена проза, въпреки историческия си сюжет, своеобразна, дълбоко одухотворена живописна белетристика, в която вътрешният динамичен ритъм на преживяването споява в едно монолитно, излято сякаш на един дъх, повествование, изобилието от багри, звукове и аромати. Художникът притежава завидно умение да пише лаконично, да придава пленителна плътност на съдържанието чрез сгъстено, стремително действие, което поглъща историческото събитие и изцяло го подчинява на интензивното творческо съпреживяване. Вибрациите на душата оцветяват героичните страници от миналото и то престава да бъде минало — превръща се в богато нюансирано и сгряно от топло хуманно чувство съвременно преживяване. Буйният ритъм на съвременния живот придава на националния колорит нови превъплъщения — по-ярки, по-осезателни, сгъстени и стоплени от една изстрадана по новому искреност, от една благородна съвременна чувствителност. Авторът преживява величието и трагизма на Априлската епопея с цялата си душа, с деликатно устроените си сетива, преживява я бурно и напрегнато, погълнат от ритъма на днешния ден и от страстното дирене на нови, нравствено-естетически категории. Линейната хронология на широкото епическо повествование е несъвместима с тази трескавост на търсенията, с това цялостно отдаване на твореца, който живее вместо да илюстрира, който сякаш иска да изгори в пламъците на действието. Генчо Стоев разкъсва времето, задъхано и нервно го скъсява, поглъщайки бързо събитията и споявайки ги оригинално чрез богати асоциативни връзки. Предметната изобразителност, фактологичната описателност са чужди на творческия му темперамент и той успешно ги заменя със синтетични, емоционално наситени превъплъщения на съвременното си светоусещане. Сгъстеният лиризм, който обагря повествованието в „Цената на златото“ и ярката емоционалност на автора изместват обективния, спокоен тон на традиционния исторически разказ, придават му нови очертания на искрена и психологически вгълбена изповед. Генчо Стоев изповядва своето преклонение пред моралния подвиг, пред красотата и величието на истинския действителен патриотизъм, пред духовното прераждане на личността под натиска на необикновено драматични ситуации, на върховни исторически събития. Кървавото народно кръщение в Перушица по време на Априлското въстание е разкрито от нравствената му страна. На неговия фон писателят се стреми да проникне в най-деликатните сфери на човешките отношения, да ги пречупи през хуманните си съвременни представи за живота. Той влага дълбока, съвременна човечност в подвига на Даскала и хаджи Враньовите синове, в моралната съпро-

тива на старата жена, в нравственото прераждане на Исмаил ага. . . Във всеки техен жест, във всеки техен душевен трепет Генчо Стоев изпълщава красота и благородство, нравствен стоицизъм и сила на характера, които притежава съвременният положителен герой. В занесения поглед на Даскала, в съзлите, които капят от очите му, когато разбира, че е станало предателство, че много села няма да въстанат, когато вижда в планините отвъд Филибелийското поле лумналите феерични огньове, осъзнава безнадеждността на бунта и въпреки това го организира, във величието на неговата дълбоко осъзната саможертва е вложен нов нравствен смисъл, ново тълкуване на революционното брожение в навечерието на Априлското въстание. Иван Вазов навремето пресъздаде това революционно брожение в поезията и белетристиката си като негов непосредствен свидетел в цялото му величие и мащабност, преживя го като всеобщо, всенародно опиянение в един изключителен исторически момент на върховно напрежение на духовните сили на народа, разтълкува бързото морално израстване на сънародниците си в „Пиянството на един народ“, като резултат от непреклонната вяра в близката свобода, от наивното убеждение, че черешовото топче ще срази вековната турска империя. Сега Генчо Стоев прониква в интимната същност на Априлската епопея и в психологията на нашето Възраждане от съвсем други позиции, изхождайки от своето съвременно отношение на комунист към висшата нравственост на човешката личност. Неговите герои не са носители на онова възрожденско съзнание, което ни е така добре познато от произведенията на Вазов и Захари Стоянов — героите на Генчо Стоев олицетворяват белезите на съвременната, усложнена душевност и мисловност. Даскала в „Цената на златото“ трезво преценява невъзможността да бъде съборена турската империя със слабовъоръжените нищожни военни сили на българите; той вижда ужаса на близкото кърваво кръщение, но го осъзнава като абсолютна историческа необходимост, като жестоко изпитание, което народът му трябва да преживее, за да израсне „на няколко века“, да се прероди и да заслужи бъдещата си свобода. В църквата Даскала изрича думи, които се връзват в съзнанието на перущици: „В тази нощ и България щяла да възкръсне“ — думи, които звучат жестоко и мъдро като истинско пророчество. Авторът не се задоволява с едностранчиви обяснения, когато търси съвременния нравствен смисъл на миналите събития. Той осъществява художествено редица съвременни идеи като идеята за изравняването в смъртта, за истинската цена на „златото“ в борбата за национално и социално освобождение, за дълбоката класова същност на личността, която определя цялостната ѝ психологическа характеристика. . .

„Цената на златото“ ни поразява с психологическия си лаконизъм, със синтетичността и ефектността на повествованието и живописната гъвкавост на фразата, с простотата на фабулата, простота, съчетана с дълбоко и устремено вътрешно движение на чувствата, с динамична последователност на мисълта. Всеки шрих в рисунъка на Генчо Стоев тук буди у читателя визуална представа и повестта живее в съзнанието ни като вълнуващ с лиризъм и поезия цветен филм, в който суровата жизнена правда звучи с цялата си мощ, въпреки опоетизирането. Пред очите ни са мъмчаливите тъмни багри, настръхнали, с наежени гриви от пълзящите по тях башибозуци, или грамадната, неясна фигура на Дели Асан, който стъпя тежко в тъмното към смъртта — грамаден, загадъчен и покорен като вол, отива да бъде белязан с кръв под единния купол на българското небе, или красивата, изящна осанка на Исмаил ага Сулейманоглу — чифликчията от Устина. . . Съвременният патос в историческия роман на Генчо Стоев блика от преосмислянето на събитията, от съвременната оценка на човешката саможертва, от напрегнатата, деликатна съвременна чувствителност на автора и преди всичко — от дръзновеното естетическо преобразяване на историята.

По съвсем друг начин осъвременява историческия сюжет Емилиян Станев в романа си „Легенда за Сибин — преславския княз“. Проблемите, които мъчат съзнанието на неговия уж средновековен герой, са всъщност проблеми на духовно събудената личност от всички времена и епохи. Авторът не преосмисля историческото събитие, а направо го отразява изцяло от съвременна философска гледна точка. Борбата между духа и плътта, вечният конфликт между духовното и предметното начало в живота, между истината и лъжата, властта и подчинението, любовта и самоизмамата. . . ето върху какво разсъждава авторът чрез своите герои от средновековна България. Ненадминатият майстор на късия разказ сега създава голямо, монолитно произведение със сюжет от древната история; артистичният ценител на красотата в природата, изключителният, почти ненадминат познавач на животинския свят, чийто изтънчени сетива улавят безпогрешно всеки трепет в душата на естествения, „природния“ човек, сега се превръща във философ, в тълкувател на исторически процеси. Всъщност историята е за него само повод. Тя дава само начален тласък на мисълта му, която задълбава из лабиринтите на подсъзнанието, тръгва по улеите на примамливите, загадъчни общочовешки проблеми. Животът в богомилската община — гладът, бедността, царските преследвания, социалните и обществените конфликти, политическите неуредици. . . цялостната картина на епохата е създадена сякаш само като условен декор, върху който трябва да се разиграят човешките съдби. Загледан в бездънните тайни на звездното небе, Сибин на Емилиян Станев се мъчи да вникне в душата си, да я опознае и разбере и чрез самоопознаването да разплете тайнствения възел на живота. Чрез своите падения и възходи преславският княз осъзнава, че истината е заключена в безкрайната верига на вечно редуващите се добро и зло. Неговият ум кръжи все около най-заплетеното, неразрешимото, непреодолимото и колкото по-безнадеждно е да се добере до истината или до някакво прозрение, което води към нея, толкова с по-голяма страст и неудържимост се хвърля в мътните води на догадките и съмненията.

Героят на Емилиян Станев разбира, че в хаоса от противоречиви, взаимно изключващи се мисли и тълкувания, в хаоса от жизнени конфликти и непреодолимо сложни ситуации той трябва да се осланя единствено на своя здрав разум, разбира, че единственият път за спасение на душата е пътят към познанието. Така Емилиян Станев става изразител и на една съвременна тенденция за възраждане култа към разума, към рационалното начало в живота — тенденция напълно обяснима в нашия технически век, наложена от гигантския ръст на положителното знание; от космическите полети и фантастичните обективни резултати, до които вече стигна съвременното състояние на науката.

Емилиян Станев е въоръжил всичките си герои от „Легенда за Сибин — преславския княз“ с разбунтувана мисъл, която отчаяно се блъска, окована от средновековната догма, напруга се да счупи сковавашия обръч и да полети волно към примамливите простори на знанието и самопознанието. Обременил е съзнанието на героите си с болезнено неспокойствие, с вечна, мъчителна тревога от неизвестното и неразрешимото в природата и в човешкото общество. Различните пътища, по които върви мисълта на средновековния човек, са всъщност само различни нюанси на едно и също съвременно гледище за силата на човешкия разум, за нетърпимостта към каквато и да е догма, гледище върху вечните проблеми на битието от позицията на свободния, пробуден за духовен живот съвременник. Затова историческият роман на Емилиян Станев заинтригува и вълнува съзнанието на съвременния читател с актуалността и съвременната целенасоченост на своята философска проблематика, а не с пластиката на изображението и богатството на характерите (където е силата на твореца в цялото му останало творчество). Героите му са преди всичко носители на философски идеи, а не пластично-визуални превъплъщения на определен тип човешко поведение. Дори стран-

ният апостол Силвестър и нему подобните средновековни проповедници, с лица на отшелници и с поведение на религиозни фанатици, ревизирайки религиозното учение, изповядват съвременни, атеистични възгледи. Братята богомили в романа на Емилиян Станев се отличават от търсещите духовно просветление и социална справедливост низвергнати от всяко експлоататорско общество бродяги едва ли не само по железните пръстени, които носят и по татуировките на китките си. Колкото и фанатично отдадени на богомилското учение да са, колкото и искрено да вярват, че земните грижи са божие проклятие, чрез което хората са отдадени във властта на Сатаната, героите на Емилиян Станев знаят, че човек не може да се моли, ако е гладен, ако зезне от студ или се гърчи от болка, че господарите постоянно фалшиво търсят бога, а всъщност служат на дявола, че изкушенията, на които лукавият подлага бедните хора в оскъдицата, са непреодолими със средствата на каквато и да е проповед. По свой начин всеки от тях изключва религиозното учение, в което само привидно е повярвал, примесва го с противоречиви еретически представи — само така то става приемливо за всеки поотделно. Представите, с които преславският княз, неговите боляри и слуги, някогашните парици и отроци живеят, непрекъснато се разклащат, опровергвани от многообразието на живота, от железната власт на обществените и природните закони. Авторът непрекъснато поставя героите си в остри конфликти със самите себе си, разпъвани на кръст от вътрешни терзания, объркани от очевидната несъвместимост на религиозната догма с виталната мощ на човешката личност. Животът ежеминутно опровергава и руши догмата. Религиозните представи се объркват, превръщат се бързо в руини, мъчат болезнено ума, спъват волята, убиват жаждата за живот.

Съвременен идеен и философски патос пронизва всеки ред от романа на Емилиян Станев. В хаоса от противоречиви религиозни и еретически представи — неустойчиви, неудовлетворяващи и терзаещи човешкия дух авторът изплува и въвежда яснота, налага своята стройна система от съвременни философски концепции, своята цялостна жизнена философия, налага хармонията на съвременното си светоусещане. „Единственото трайно нещо е биологическата стихия на живота, който тече и се развива по свои неумолими закони, в който няма място за етически квалификации“ — подобни изводи срещаме в почти цялото творчество на Емилиян Станев.

В сказанието за Сибин философският характер на проблематиката определя и цялостната система от езиково-образни елементи и налага два основни пласта на повествованието; събитийно-описателния и философско-рефлексивния, който всъщност често се налага и поглъща фабулата. Той се осъществява чрез героите на романа и особено чрез интензивния душевен живот на Сибин, главният носител на съвременните авторови концепции. . .

В новия роман на Емилиян Станев пленникът на религиозната догма — геройт Тихих — крие зад разума си безумие, на което тайно се наслаждава, крие злонамереност, от която очаква облаги за себе си. Често пъти, забравяйки, че са богомили, мъже и жени слушат зловещите прокоби на разбунтуваните самозвани пророци със страх, с вцепеняващ ужас, разяждани от съмнението в собствените си сетива, влизат се безпомощно в някакъв друг, въображаем и тайнствен свят, изпълнен с угрози, с чудовища и смърт. По този начин съвременният човек възприема мрачното средновековие като безпросветно, безумно терзание на душата така се отнася днешният интелектуалец — рожба на нашия технически век, изправен пред грандиозните задачи за проникване в тайните на космоса, към религията и еретическите заблуди на миналото, неминуемо вижда някогашните пророци като безумци, проповядващи своето безумие, опиянени временно от бевосовските сили на разрушението. Болезнените зигзаги на търсещия средновековен дух заемат гигантски размери в просветленото творческо съзнание на съв-

ременния писател, разтревожената средновековна мисъл потъва в отчаяно безсилие пред погледа му. Авторът държи в ръцете си ключа за обяснение и на най-непрогледните и бездънни проблеми на човешкото съществуване, за отключване на мрачния затвор, в който тъне средновековният човешки дух — ключа на познанието, на освобождения от догматизма разум, на най-жизнената и хармонична съвременна философия.

Философската вгълбеност е отличителна черта за всички значителни произведения на съвременната ни историческа белетристика. Убедителни съвременни изводи за универсални състояния на човешката психика откриваме и в историческата повест на Андрей Гуляшки „Повест за кавалера Химериус“. Тук се решават предимно психологически задачи, свързани с нашето съвремие и с някои универсални проблеми. Химериус е изцяло рожба на авторовото въображение, подхранвано от съвременни философски разсъждения за трагичната обреченост на личността, откъсната от родната среда, за съдбата на чуждото тяло в националния организъм, за непреодолимия зов на кръвта и стихийните изяви на наследствената обремененост. . . Целият художествен материал в кратката повест на Андрей Гуляшки е условно „исторически“, а всъщност е изцяло подчинен на съвременни, преднамерени тези, на оригинални авторови концепции, заинтригуващи главно поради актуалното си звучение.

Химериус болезнено чувства безсилието си, жалкото си положение на унижен човек, безкрайната си самотност далеч от своята родина, попаднал в една враждебна на изнежената му аристократична природа среда. Неговата женствена красота на източна фарфорова кукла е несъвместима със суровия бит на юначните, едри и издръжливи българи. Гуляшки противопоставя две враждуващи тенденции в живота, два коренно противоположни свята, без да се стреми богато да ги илюстрира с исторически материал, защото не се интересува толкова от историята, колкото от философската и психологическата страна на този общочовешки, универсален конфликт. Затова му прощаваме анахронизмите, които са дори уместни в тази съвременна повест, защото засилват условността на историческия сюжет и универсалността на проблематиката. Историческият факт се стопява във философската и психологическата тъкан на произведението, провокира автора към съвременни разсъждения и обобщения.

Подобен подход към миналото срещахме в почти всички значителни исторически произведения от последните години. Много показателно в това отношение е творчеството на Вера Мутафчиева, особено романът ѝ „Случаят Джем“ и историческите ѝ есета и очерци. Една талантива авторка с находчива, оригинална мисъл, не „по женски“ умна, която бързо се наложи в съвременната ни литература благодарение на вродената си интелигентност, на широките си познания в областта на средновековната история и османистиката и най-вече благодарение на остроото си чувство за съвременност. За Мутафчиева не е достатъчно да се каже, че познава историята, тя живее с историята, диша нейния въздух, усвоява философията на народа в миналото, изстрадва неговата съдба. Тя работи къртовски над документите, с професионална вещина и научна добросъвестност изследва всеки исторически детайл, за да може да обгърне от всички страни състоянието на обществото, да проникне в сложните му философски и етични проблеми. В обемистия ѝ роман „Летопис на смутното време“ тридесетгодишното кърджалийско време от края на XVIII и началото на XIX век е най-детайлно проучено и писателката дълго носи в душата си тревогите и възмущенията на своите герои, преди да осъществи чрез широко разгърнато епическо повествование правдивата си народна психография. Тук всичко е одухотворено от едно напрегнато съпреживяване: Мутафчиева гори с миналото на народа си, разтваря се в него, съхранявайки особеностите на съвременното си светоусе-

шане. Тя не може да овладее вълненията на ума и сърцето си, не може да илюстрира епохата, да констатира спокойно събитията. И това е може би най-ценното ѝ качество в „Летопис на смутното време“. Творческият ѝ темперамент я въвлеча вътре в събитията, и, преживявайки ги отново, тя ги преосмисля „през субективния тъгъл, който кристализира в себе си възгледа за националния ни характер, за националната ни съдба, за българина днес и в бъдеще и во веки веков“. Мутафчиева търси в българина онова, което го съхранява през вековете, което го отличава и днес, което е присъщо и на съвременната българска психология. В този смисъл нейното първо произведение звучи съвременно, въпреки че ни отнася в кърджалийското време. То е написано без следа от екзалтиация, от блуждаещ романтичен унес и склонност към преувеличаване на събитията с присъщата за съвременния творец съдържаност и последователна логичност. Във втория си роман „Случаят Джем“ Мутафчиева прониква в средновековието, за да извлече от него актуални за нашето време проблеми. Участиа на нейния любим Джем султан е изстрадана като участ на изгнаника въобще, на човека без родина, за когото светът се разпада на съставните си части. Родина за съвременния човек, зашеметен от световния хаос, ужасен от космическата пустота и отчужденост, е единствената опора. Тя е понятие, тръпка, чувство, мисъл. . . тя е всичко: въздуха, който диша, земята, която тъпче, близките, на които се уповава, това е майката, родния дом, децата. . . „Няма граждани на света“ — заключава авторката чрез своя герой, преживяла кошмара на изгнаничеството на Джем като кошмар от абсолютната самота на изолирания човешки дух, който повече от всеки друг път, поради усложнената си душевност и болезнената напрегнатост на мисълта си, търси упование в родното, в онова, което го е създало. Само то може да съхрани човешката хармония, сияйната красота на душата, сравнителното равновесие между емоционален и рационален свят. Комплицираните душевни преживявания на днешния мислещ индивид, неговите най-остри вътрешни конфликти са обектът, който всъщност най-силно привлича авторката и тя сигурно в следващите си произведения ще изостави историята и ще мине на съвременна тематика. Всъщност нейните герои от „Случаят Джем“ само донякъде принадлежат на средновековието. Те са повече днешни, нейни собствени, вечни. Тази дълбока вътрешна обвързаност между автор и герой е характерна не само за Мутафчиева, а за почти всички значителни представители на съвременната ни историческа белетристика. Най-много от себе си и от своето време Мутафчиева е вложила в образите на султан Селим („Летопис на смутното време“) и особено в дивния Джем и обаятелния Саади („Случаят Джем“) — жреците на източната поезия, чийто неотразим чар извира от богатството и нравствената чистота на помислите и духовните им стремежи. Сетивата на писателката са особено чувствителни към горчивия вкус и задушливия въздух. От всичко най-силно я разтърсва човешката мерзост, проявите на нагъл цинизъм и животинска безскрупулност. Политическите престъпления, извършени задкулисно, с йезуитско спокойствие и жестоко хладнокръвие най-силно възбуждат мисълта ѝ. В „Случаят Джем“ ужасяващата студенина на враждебния свят на Запада е пресъздадена най-осезателно, с художествена плът и артистична ирония чрез детайлно разкриване на коварните маневри и интриги на ожесточените дипломатически борби, майсторски разплетени от импровизираното съдебно следствие. Като зловещи сенки на живи мъртъвци се движат монасите-рицари от Родос, потомствените убийци, чието ехидство намира художествена реализация и се превръща в символ на корумпираната, загиващата „човешка“ душевност. Несъвместими, абсурдни са проявите на тези сякаш издялани от камък привидения до ринарската чест и наивната, по детски чиста душа на турския принц, тъй както е несъвместимо и абсурдно съжителството на мерзостта и животинската грубост с възвисяващата, възбращащата сила на изкуството. За Вера Мутафчиева Джем е

приказният, легендарният символ на човешкото благородство, на красотата и поезията, на тържеството на духа, над всичко онова, което озвереният съвременен свят на Запада с ожесточение руши.

Заредени с мисли и проблеми на съвременността са и историческите очерци и есета на Вера Мутафчиева. Тук тя разсъждава вече не като историк, а като изцяло погълнат от настоящия миг интерпретатор на велики събития от миналото, отдадена на любопитството си и на неподправения си интерес към тревогите на деня, към днешната материална и духовна придобивка. Във всяка историческа епоха тя търси това, което привлича съвременния човек, от което може да извлече поука за настоящето, всичко преценява от днешно гледище. Най-характерно в това отношение е есето „Доброто старо време“, където авторката издига в култ новото, което се ражда във всяко съвремие и дори е склонна да пренебрегне приемствеността, традицията, устойчивостта и привлекателността на някои черти от старото. Тя изследва едно чувство, сыровождало човечеството от древния Рим до днес: чувството на мъчителна носталгия по миналото, идеализацията на доброто старо време. Със средствата на трезвото си, рационално отношение към всяко минало тя се стреми да внуши преклонение пред величието на настоящето, убеденост, че днешните придобивки са винаги най-значителни и трябва свято да се съхраняват. Патосът на съвременността тук изцяло я владее, заглушава сладостните романтични тръпки, които неизбежно буди възкресяването на някогашното, спокойното, безметежното, пасторалното. Мутафчиева открито воюва срещу подслаждането, подсолването, подлютиването на всичко минало с цел да стане историческото повествование по-вкусно, срещу умилното отношение към историята и най-вече — срещу ропота от настоящето. Романтичните блънвания на Русо я дразнят. Тя иска обективно, хладнокръвно да погледне назад и да обясни защо човек всякога е намирал съвременното си по-тежко от историята, търси начин обективно да прецени човешките заблуди, да открие „пълната справедливост“ на времето в щастията да живеш интензивно със своето съвремие, а не със спомена от миналото. Есетата на Мутафчиева внушават мисълта, че не бива да се пропуска величието на нашето героично съвремие. Те са суперсъвременни и много характерни за един често срещан днес рационален, интелектуален тип съвременно мислене. Всички велики исторически открития, за които пише, авторката преценява, изхождайки единствено от техните резултати за съвременното човечество. Събитията от миналото не я вълнуват като минало, а като проекции в съвременното, подхранват, уплътняват разсъжденията ѝ за материалните и духовни нужди на нашето време. Ако сравним нейните есета с тези на Константин Константинов например, ще усетим още по-осезателно надмощието на съвременния им патос. Константин Константинов, напротив, благоговее пред величието на миналото, изгаря в романтична страст, върви задъхан от вълнение, по стръмните пътеки на годините и спира озарен от вътрешна светлина и национална гордост в подножието на най-сияйните върхове в хилядолетната биография на нашия народ. Есетата му са написани артистично, с изострена от емоции мисъл, погълната изцяло от онова далечно минало, когато се е създавала огромната и неподозирана мощ на нашата нация. Навсякъде: и в скалните рисунки на пещерите, и в изписаните полета на псалтирите, и в съкровищата, изровени от някоя могила, и във феномените на нашата нова история: Паисий, Чинтулов, Левски, Каблешков, Ботев. . . писателят намира източници, които подхранват патриотичното му чувство, засилват романтичния му унес от миналото величие на българския национален дух. Великата историческа личност сякаш омагьосва писателя, поражда въображението му, той благоговее пред нея като пред някакъв загадъчен древен мит, като пред чудо на природата, несътворено от ничия фантазия. Всяка от величавите фигури на нашето минало Константин Константинов разглежда като излъчваща свое собствено сияние,

стреми се да влезе в духовен контакт с нея, да потъне напълно в трагичните и героични страници на българската история. Съвременето сякаш не го интересува, духовните нужди и въннения на днешния човек са извън творческия му обектив. Всичко това го отделя ярко от плеядата съвременни автори, които пишат през последните години на историческа тематика.

По твърде оригинален начин осъвременява историята и Стефан Дичев. Авторът на „За свободата“ — един от най-популярните исторически романи ни изненадва с най-новото си произведение — ново по стил и по виждане, и по творчески подход към героичното минало. „Ескадронът“ е написан сякаш от друг автор, написан е леко, игриво, с подчертана непринуденост и неподправеност. В монументално историческо събитие Стефан Дичев търси забавното, комичното, което най-често съпътства героичното. Маската на патоса и въодушевлението е смъкната, вдигната е завесата на външната парадност и е разкрито задкулиското, комичното във военния бит, показано е отблъскващото, унижаващо съвременния човек войнишко ежедневие. Авторът развенчава мита, затъмнява ореола на военната слава. Апотеозът отстъпва място на сдържаната, трезва оценка, на критическото отношение към военния бит; патосът — на гротескното изображение. Героизмът на ескадрона е всъщност проява на една нехайна, лудешка дързост, присъща на волния, буен руски темперамент. Подвигът на руските войски е неизбежна последица от високата им човешка нравственост, от богатството и широтата на славянските им души, долавя се чрез всекидневните им прояви, а не чрез описания на афектни, патетични душевни състояния. Този нов поглед върху войната напълно съответства на светоусещането на съвременния човек, жадуващ мир, уют, битови удобства и истински хуманни отношения, жадуващ топлота и сърдечност, близост и душевен контакт.

Ако вникнем в проблематиката и подхода към историята в творчеството на автори като Антон Дончев, Димитър Мантов, Петър Константинов... ще се натъкнем на същия открит стремеж за осъвременяване, за налагане на обществено-политически, философски, психологически, нравствено-етични концепции, породени от нуждите на нашето социалистическо съвремие.

В историческата ни белетристика през последните години се забелязват все по-определени тенденции към обновяване и разнообразяване средствата за осъвременяване на историческия сюжет, към по-голяма гъвкавост и динамичност на изразните средства, към подвижност и лаконизъм на вътрешната художествена структура. Многообразието на живота вече наложи в творбите на историческа тематика многообразие в подхода към действителността, многообразие на стиловете и жанровете, наложи активната заангажираност на творците в кипежа на настоящето.